

«Чернігівський beau monde, або Записки бібліографа»

Продовжуємо публікацію розділів з цієї книги чернігівської краєзнавиці Людмили Студьонової. Книга вийшла в Чернігові у 2016 році у видавництві «Десна Поліграф», як видання Департаменту інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Чернігівської обласної державної адміністрації.

Попередні публікації з книги – в номерах 22 і 25 нашої газети, а також у номерах 253, 255, 260, 266, 271, 277 газети «Світ-інфо» (на її сайті в інтернеті – ці публікації обох газет).

Чернігів очима двох фейлетоністів

Гліб Іванович Успенський був неабияким пересмішником, з почуттям гумору та іронії. І в цьому є певна заслуга Леоніда Івановича Глібова, відомого українського байкаря, який у Чернігівській гімназії викладав історію та географію в той час, коли там навчався майбутній письменник. Важко сказати, чи давав Леонід Іванович читати свої байки тринадцятирічному учневі Успенському. Вплив на нього, скоріш за все, вчитель мав через безпосереднє спілкування з ним. Іронічне ставлення Леоніда Івановича до всього, що відбувалося в його житті в Чернігові, передавалося і юному Глібу.

Згодом Успенський напише «Фельетон: (из провинциальной жизни)», присвячений Чернігову. «В первый раз имя города упоминается в летописи Нестора в начале X века, в последний раз – в сатирическом журнале «Искра» примерно 1859 - 1861 г. Имя Чернигова в этом издании упоминается под разными псевдонимами, но черниговцы узнавали себя. Чернигов крайне беден. Это корень всех его бедствий и несчастий, о которых я скажу в своем месте. Я не знаю причин, которые дали право зародиться Чернигову; вероятно, были же какие-нибудь особенности в этой местности, которые считались выгодными, – иначе никто не жил бы здесь и имя Чернигова не встречалось бы ни в летописи, ни в «Искре», да и нигде не встречалось бы».

Розповівши коротенько, не без сарказму, історію стародавнього міста, письменник у супроводі свого знайомого провів

для читачів екскурсію по Чернігову. Подорож розпочали від поштової станції, тобто з околиці. З обох сторін вулиці стояли маленькі дерев'яні будиночки, більшість із яких ледь трималася від старості. Зустрічались і кам'яні, але там ніхто не жив. На міській площі побачили дерев'яний театр, схожий на черепаху. На базарній площі не довго було гучно. На вулицях і провулках – ще тихіше. Із шинків чулися пісні, лайки, голосні розмови. На ганках цих закладів перекупки торгували насінням соняшників.

Опісля супутник запропонував Успенському пройти до Десни, в купальню. Однак пройти їм не вдалося. Чому? Краще прочитати фейлетоніста: «... Все препятствие состояло в том, что маленькая речонка Стрыжень решительно не имела ни одного мостика, через который можно было бы перебраться на луг. Правда, река эта так мелка, что через неё пешком курица перейдет... Но ведь, то курица!.. Мне рассказывали, что все черниговцы постоянно рописут на этот недостаток моста. Особенно же силен ропот, когда приходится, сняв сапоги, пускаться вброд...».

Гліб Успенський та його супутник на підводі переїхали Стрижень.

Слова про неіснуючий міст через міську річку – це камінчик в город губернатора Катона Павловича Шабельського. У нього були більш серйозні справи, ніж благоустрій або соціально-культурний розвиток Чернігова. Він створив і очолив Комітет для складання проекту положення про поліпшення та влаштування побуту поміщицьких селян. Там губернатор дуже плідно працював. Це було вчасно, бо незабаром грянула реформа, яка скасувала кріпосне право в Російській імперії. А ще губернатор Шабельський у 1859 році збудував Київський міст через Десну біля Чернігова. Ось що писав на початку XX ст. петербурзький журналіст Олександр Фірсов у нарисі «Город Чернигов и его святыни». «Сообщение с последним поддерживается дилижансами, парными и одноконными извозчиками. Путь лежит по прекрасному киево-черниговскому шоссе [відкриття відбулось 1 липня 1861 року. – Л.С.], сплюсь обсаженному деревьями. На пер-

вой же версте мы проезжаем по деревянному трехсотсаженному мосту через Десну. Этот мост был построен в 1859 г. И стоил около 170 тыс. руб.; он настолько высок, что пароходы проходят под ним беспрепятственно и лишь в плохую погоду должны бывают опускать свои трубы».

Міст через Десну сприяв сполученню з Черніговом, а в цьому були зацікавлені купці, чиновники, прості громадяни. Так само, як в телеграфній лінії, яка в тому ж 1859 році з'єднала губернський центр з найбільшими містами країни.

Чернігів часів Успенського і Глібова залишався одноповерховим містом, що потопало у зелені садів. Будинки – дерев'яні, проте сорок з них – кам'яні. У негоду вулиці ставали важко прохідними, але у центрі вже з'явилися дерев'яні тротуари. Місто освітлювалось газовими ліхтарями. Той, хто вперше потрапив до Чернігова, міг заблукати у лабіринті кривих вуличок, провулків і туликів.

Неможливо утриматись, аби не процитувати Гліба Івановича. «Чернигов остается исключительно городом чиновников. Для чиновников существует наша южная торговля и пр. По статистическим сведениям 1862 г., в Чернигове считается 1 свечной завод, т. е. как раз в обрез на 14 т. черниговцев. Черниговская скука, как характерная статья городской жизни. Странно, дико, но я причисляю пожары к числу развлечений Чернигова. Посмотрите, с каким терпением целый Чернигов стоит на пожарище. Все дело в том, что там, на пожаре, можно встретить знакомых, поговорить. Тем более, что тут общий интерес существует. Этим отсутствием общих интересов болел Чернигов».

По закінченні гімназії в Чернігові Гліб Успенський виїхав до столиці імперії, а його вчитель Леонід Іванович залишився. Він опинився свідком того, яке значення стала відігравати для Чернігова пущена в експлуатацію Курсько-Київська та Лівово-Роменська залізничні на початку 1870-х років. І, звісно, Глібов не утримався від іронії і в замальовці для газети «Киевский телеграф» від 17 січня 1875 року

написав: «С некоторого времени Чернигов перестал быть изолированным городком, от которого, по выражению Гоголя, хоть три года скачи, но ни до какого государства не доскочишь. <...> В доброе старое время черниговские купцы, как сказочные герои, сидели за своими прилавками весь свой коммерческий век, приобретая предметы торговли раза два в год на кролевещкой ярмарке или в Ромнах, а посетит Москву представлялось возможным, может быть, раз в жизни после долгих рассуждений о том, дойдет или не дойдет колесо до Москвы. Теперь иные времена, иные люди: крупные торговцы уже самолично и часто стали отправляться по торговым делам в обе наши стороны в Одессу, Варшаву и даже в Вену; некоторые почувствовали потребность «увидеть свет коловращения людей» и вояжируют по Европе.

Приходится, пожалуй, согласиться с выражением одного сибарита, что Чернигов – настоящая город».

А побутовий рівень міста на початку 1870-х років мало чим відрізнявся від попередніх часів. Гострий на язик Леонід Глібов у липневому номері газети «Особые прибавления к Черниговским губернским ведомостям» за 1875 рік писав, що літня тиша і нудьга змусили багатьох виїхати з міста, а ті, хто залишився, сидять по домівках. І лише із заходом сонця виходять ці в'язні липневої спеки на бульвар – єдине місце, що заміняє сквер. А ще чернігівці відвідують міський сад, який приваблює своєю прохолодною тінню. Тут можна розважитись, подивитись виставу літнього театру в ротонді. «В последние дни забавлял черниговцев персидский фокусник Роберт Ленц, – писав Глібов. – Публика была настолько любезна, что доставила ему приятную возможность вывезти из Чернигова несколько сотен рублей, и он отправился теперь с предложениями таких же услуг киевлянам».

Важливою матерією для Леоніда Івановича були міські вибори. Він вважав, що в даний час існують два самоврядування – земське і міське. У земстві відрізняються партія ретроградна і партія прогресивна. Якщо на виборах переможе ретроградна партія, то результатом її діяльності будуть кам'яні надбудови над дерев'яними фундаментами. Якщо ж переможницею стане ліва партія, то виникає надія на можливе задоволення дійсних земських потреб. Щодо міських виборів Леонід Глібов писав, що в них також беруть участь партії. Між собою вони теж борються, але в ім'я яких інтересів ця боротьба здійснюється – один аллах відає.

Виборча кампанія у Чернігові січня 1875 року носила особистий характер у тому розумінні, що обиралися депутати міської думи за принципом їхнього ставлення до майбутнього голови. І це вносило розбрат між виборцями. Адже, як висловився Леонід Іванович, «когда общественные интересы становятся маскою личных ползновенных, то в этом сластолюбовия немног».

Так яким же, на думку фейлетоніста, має бути міський голова? Якщо думати, що він має бути розумним, то означає сильно помилятися. Розумний голова робитиме справу, а що ж тоді залишається на долю депутатів? Лише погоджуватися з ним? Отже, Чернігову потрібен голова не дуже розумний, бо самоврядування з розумним головою не представляє жодних труднощів. І Леонід Глібов дає своє уявлення про ідеальне місто з ідеальною думою та ідеальним головою. Ідеальний голова має бути товстим, аби обиватель відчував до нього повагу. Йому не забороняється годувати депутатів обідами, сніданками та вечереми за свій або міський рахунок. Краще за міський. У голови безліч важких обов'язків. Тому його помічником має стати управа із членів з протилежними інстинктами – побудови і руйнування. Це необхідно для збереження рівноваги. Членами управи мають бути й особи з відсутністю будь-яких інстинктів – доволі ліберального штибу. Їхня наявність важлива «в качестве козлов отпущения» у випадку суперечок між думою та управою. Вибори повинні відбуватися неодмінно після обіду, який дає поточний голова виборцям. Для цього у кошторисі витрат має існувати особлива стаття. Лише за таких умов, каже Глібов, ідеальне місто може процвітати.

Враження таке, що нічого не змінилось у виборчих кампаніях за сто сорок років поспіль. Та-к. Леонід Іванович Глібов – невмирущий літературний класик, наш сучасник.

Обидва пересмішники-нігілісти тяжко залишали цей світ. Гліб Іванович Успенський десять років провів у Новгородській лікарні для душевнохворих і там помер від паралічу серця.

Леонід Іванович Глібов був майже сліпий. Жив у поганому приміщенні при земській друкарні разом із дружиною, простою селянкою, яка завжди була одягнута в лахміття, з нечесаним волоссям. Ніхто не допоміг видатній людині матеріально. Він помер у злиднях, так і не дочекавшись вищої нагороди. А щоб нащадки могли зрозуміти його людську сутність, Леонід Іванович написав такі рядки: «Я в болоте моем нигилистом сльву, /Я и злой радикал и безбожник, /Хотя в сущности я – безобидный артист /И в душе превеликий художник».

Людмила СТУДЬОНОВА